

*Запорізький державний університет
Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького
Творче об'єднання "Нова парадигма"*

НОВА

ПАРАДИГМА

Альманах наукових праць

- *Філософія*
- *Соціологія*
- *Політологія*

ВИПУСК 33

Запоріжжя
2003

Нова парадигма

Альманах наукових праць

Журнал засновано 1996 року

Засновники: *Володимир Бех*
Роман Додонов

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія 33 №315 від 25 грудня 1998 р.

Головний редактор: доктор філософських наук *Бех В.П.*

Відповідальний секретар: доктор філософських наук *Додонов Р.О.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Бех В.П. – доктор філософських наук, професор;
Воловик В.І. – доктор філософських наук, професор;
Воронкова В.Г. – доктор філософських наук, професор;
Головатий М.Ф. – доктор політичних наук, професор;
Горбатенко В.П. – доктор політичних наук, професор;
Додонов Р.О. – доктор філософських наук, доцент;
Катаєв С.Л. – доктор соціологічних наук, професор;
Лукашевич М.П. – доктор філософських наук, професор;
Мартинюк І.А. – доктор соціологічних наук, пров. наук. співроб.;
Николаевський В.М. – кандидат філософських наук, професор;
Онїщенко І.Г. – доктор політичних наук, професор;
Ручка А.О. – доктор філософських наук, професор;
Сіднев Л.М. – доктор філософських наук, доцент;
Скідін О.Л. – доктор соціологічних наук, доцент;
Сурмін Ю.П. – доктор соціологічних наук, професор;
Тронь В.П. – доктор державного управління;
Шкляр Л.Є. – доктор політичних наук, ст. наук. співроб.;
Яковенко Ю.І. – доктор соціологічних наук, професор.

Наукове редагування: .. *Нестеренко Г.О.*

Технічна редакція: *Кудінов І.О.*

Коректура:..... *Ващенко Л.І.*

Адреса редакції: к. 315, вул. Жуковського, 66, корп.4,
м. Запоріжжя, 69060

Телефон: (0612) 64-44-71

E-mail: novaparadigma@mail.zp.ua

ЗМІСТ

КРУГЛИЙ СТІЛ

<i>Сучасні тенденції розвитку соціологічного знання</i>	6
---	---

ФІЛОСОФІЯ

<i>Бідзюра І.П. Самоорганізація як принцип реформування українського суспільства</i>	19
<i>Огнев'юк В.О. Сталий розвиток суспільства і цінності освіти</i>	25
<i>Бех В.П. Ідеї Михайла Драгоманова у дзеркалі розбудови української державності</i>	33
<i>Ярошенко А.О. Формування вимог до цінностей освіти: структура і зміст</i>	42
<i>Утюж І.Г. Освітній потенціал особистості: сутність, зміст, структура</i>	51
<i>Логачёв Д.А. Образование как элемент духовной культуры в Украине и Восточной Азии</i>	57
<i>Чемшит О.О. Народження поняття “політична воля”: Аристотель, Епікур, Цицерон</i>	65
<i>Дмитрієнко Ю.М. Сучасна методологія трансцендентального синтезного філософування: перспективи синергетики правосвідомості як посттоталітарної методології девіантних праворефлексій</i>	79
<i>Кудінов І.О. Соціально-філософський аналіз поняття “стратегія”</i>	99
<i>Арсентьєва Г.О. Діалог як симетричний зв'язок учасників спілкування</i>	108
<i>Волков А.Г. Объяснение социальной реальности</i>	114
<i>Китова О.О. Вплив природних ресурсів на розвиток українського суспільства</i>	124
<i>Рыжова И.С. Традиционализм и современность в японском дизайне</i>	130

ПОЛІТОЛОГІЯ

<i>Піляев І.С. Проблема біполярності загальноєвропейського політико-правового простору</i>	137
<i>Соснін О.В. Проблема експортного контролю інформаційного ресурсу держави</i>	153
<i>Хома Н.М. Соціальний вимір політики Європейського союзу</i>	167

- “Демократичні ініціативи”. – 2001. – №23. – С. 81-89; Лукинов І.І. Економічні трансформації (наприкінці ХХ сторіччя). – К., 1997; Михальченко М.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К., 2001.
2. Див.: Василькова В.В. Порядок и хаос в развитии социальных систем: (Синергетика и теория социальной самоорганизации). СПб.: Лань, 1999.
 3. Гальчинський А., Гесць В., Кінах А., Семиноженко В. Інноваційна стратегія українських реформ. – К.: Знання, 2002.
 4. Див.: Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАНУ, 2001.
 5. Див.: Парсонс Т. Функциональная теория изменения // Американская социологическая мысль: Тексты. – М.: Изд-во МГУ, 1994.
 6. Див.: Майерс Д. Социальная психология. – СПб.: Питер, 2002. – С. 405-459.
 7. Див.: Маркс К. К критике политической экономии. Предисловие. // Маркс К., Энгельс Ф. Соч.: 2-е изд.. – Т. 13. – С. 5-9.
 8. Вебер М. Протестанская этика и дух капитализма // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990.

Огнев'юк В.О.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СУСПІЛЬСТВА І ЦІННОСТІ ОСВІТИ

Проблема сталого розвитку суспільства, недопущення криз і соціальних катастроф – одна з найактуальніших в науці. Українські науковці в останні п'ятнадцять років вельми інтенсивно вивчають ці питання. Тим більше, що країни, які позначаються терміном “розвинені”, сповідують цінності сталого розвитку, доброчесної, моральної людини.

Цінності сталого розвитку, поєднання революційного та еволюційного шляху реформ теж є надзвичайно актуальними проблемами, зокрема і в відношенні до системи навчання і виховання особи. З яким світоглядом ми формуємо людину, на які глобальні і локальні цілі ми її орієнтуємо – це складні теоретичні і практичні питання життя країни, системи освіти і науки.

Розробку теорії та методології сталого людського розвитку в Україні проводить велика група дослідників: В.Андрущенко, Д.Видрін,

Л.Губерський, М.Головатий, Б.Данилишин, І.Курас, В.Литвин, М.Михальченко, В.Пазенок, Ю.Пахомов, Ю.Шемшученко, В.Якушик та інші. Помітним є також доробок вчених НАН України, синтезований у виданні "Проблеми сталого розвитку України" (К., 1998), підготовленого за редакцією В.Волошина. У цій роботі провідні науковці (Б.Патон, П.Костюк, В.Кухар, В.Шевчук, В.Геєць, М.Долішній, В.Бар'яхтар, В.Трегобчук, Л.Руденко та інші) розглядають соціально-економічні, природничі та техніко-технологічні проблеми переходу України на принципи сталого розвитку.

Але навіть у такій фундаментальній роботі не досліджувалася роль освіти в цьому процесі. Через це метою даної статті є спроба розглянути вплив освіти на сталий розвиток суспільства та формування людини, яка втілює в життя принципи сталого розвитку й реалізує взаємозв'язок природи і суспільства.

Сьогодні в освітянському середовищі України відбувається процес осмислення нових завдань, цілей, цінностей і якості освіти в контексті її людинозмірності й людиноспрямованості.

Сучасний людиноцентризм має ряд характерних особливостей, що зумовлюють його нове осмислення. Насамперед спостерігається відхід від концепції людини як володаря природи, якому під силу змінювати природне середовище відповідно до власного бачення. Цей відхід відбувається під впливом осмислення сучасних екологічних проблем та негативної ролі саме людини в погіршенні стану довкілля. Людина, поєднуючи в собі природне, суспільне, духовне й індивідуальне, все більше прагне до гармонізації свого буття не лише в природі, але й духовній сфері. Власне, природа постає в людині, адже саме через людину природа здійснює своє самопізнання. Сукупний інтелект людства водночас є інтелектом не лише суспільства, але й природи. Пізнання природою власної сутності й саморегуляція в природі мають бути тісно взаємопов'язаними. Просування людини в пізнанні природи є вражаючим, але воно є ще далеким від пізнання її дійсної сутності, її власного природного буття й духовного світу. Донині в науці триває дискусія щодо походження людини, ставиться під сумнів ще недавно, здавалось, цілком обґрунтована теорія інтелектуальних і фізичних можливостей людини. Відтак на початку ХХІ ст. залишається актуальним пошук української філософської школи шляхів самопізнання самоорганізованої людини.

Опанування гармонії відносин людини суспільної з людиною природною є наріжним каменем сталого розвитку. Звідси нагальним завданням освіти має стати орієнтація на пізнання людини в єдності природ-

ного, суспільного, індивідуального і духовного, оскільки самопізнання – це не лише перший крок до мудрості, але й суттєва передумова сталого розвитку, адже осмислення ролі й місця людини у природі й космосі, що, як і людина, є також самоорганізованими системами, сприятиме пізнанню сутнісних основ їх буття у Всесвіті. Сучасні екологічні та валеологічні проблеми, істинні причини яких лежать у площині недостатньої обізнаності людини у сфері людинознавства, власної самоорганізації, своїх природних, духовних та енергетичних потенцій. Внаслідок цього життя людини супроводжується психічними, духовними, фізичними, енергетичними дисбалансами, що переростають у внутрішні й зовнішні конфлікти.

Людина, за таких обставин, живе в умовах внутрішнього стресу, який призводить до енергетичного виснаження, погіршення стану здоров'я, духовної кризи. Саме тому проблема самовпорядкування, саморегуляції особистості набуває пріоритетного значення. Вона повинна розв'язуватись як формальною, так і неформальною освітою. Навчити дитину саморегулюванню й самовпорядкуванню покликана, насамперед, родина. Винятково важливою є роль матері, яка закладає фундамент самовпорядкування тоді, коли дитина ще перебуває під її серцем. Міцність або уразливість особистості закладається в період внутрішнього розвитку й перших років життя, що є визначальними для становлення людини. Це не спростовує, а навпаки, посилює роль формальної, цілеспрямованої й організованої освіти, адже система дошкільної й загальної середньої освіти, за певних умов, може корегувати розвиток особистості й певною мірою компенсувати втрачене у перші роки життя. Система освіти, що бере за основу закладені в особистості потенції, враховує її індивідуальні особливості й спрямованість, може забезпечити успішний контекст життя людини. Однією з найбільших проблем масової освіти є її відчуження від реальної людини з її природними здібностями, орієнтація на формальне виконання навчальних планів і програм замість особистісного розвитку. Щоб забезпечити умови для успішного розвитку особистості, сучасна освіта має орієнтуватись на індивідуальність учня, його запити, природні можливості й життєві прагнення. Зміна колективно-групової парадигми освіти на природно-індивідуальну вимагатиме кардинальної зміни організації навчально-виховного процесу в школі, але насамперед нова парадигма освіти вимагатиме радикальних змін у підготовці особи вчителя. Найголовнішим недоліком сучасної української педагогічної освіти є її спрямованість не на особистість, суб'єкт, який навчається, а на об'єкт вивчення.

У навчальних планах педагогічних університетів, коледжів та училищ майже відсутні предмети людинознавчого змісту. Внаслідок цього суспільство отримує філологів, істориків, фізиків, математиків, хіміків, котрі, маючи ґрунтовні предметні знання, не можуть реалізувати себе в ролі педагога, оскільки недостатньо обізнані з проблемами людини як складної самоорганізованої системи. Для успішної педагогічної діяльності вчитель має бути підготовленим до співпраці з особистостями, наділеними природними, психічними, духовними, суспільними, індивідуальними якостями й властивостями. Кожен успішний педагог має співвідносити зміст освіти з особистостями, які навчаються, а для цього, як мінімум, необхідно глибоко знати структуру особистості. Йдеться, насамперед, про такі її складові, як темперамент, особливості психіки, досвід, спрямованість, потреби, здібності, характер, концепцію особистості тощо.

Особистісно-орієнтована освіта, про яку в останні роки так багато говорять різні суб'єкти української освіти, як правило, залишається педагогічною риторикою, оскільки вчитель не має умов і, що найголовніше, відповідної професійної підготовленості до реалізації даної концепції. Враховуючи фактичну відсутність конкуренції на ринку педагогічної праці через низький рівень заробітної плати, вчитель не має і спонук до зміни традиційної системи, колективно-орієнтованої освіти, що загальновідома як класноурочна система.

Відтак для запровадження нової моделі освіти, орієнтованої на розвиток особистості на основі її природних потенцій, необхідно вирішити ряд системних взаємопов'язаних проблем, а саме:

- створити умови для задоволення матеріальних і духовних потреб сучасного вчителя;
- здійснити перепідготовку викладацького складу вищих педагогічних навчальних закладів на основі нової парадигми філософії освіти;
- провести радикальну перебудову у сфері педагогічної освіти, яка за своїм змістом і методами має відповідати концепції особистісно-орієнтованої освіти, а відтак ступенева педагогічна освіта має реалізовуватись у новій послідовності, що передбачає пріоритет психолого-педагогічної підготовки щодо спеціалізації;
- забезпечити поступовий перехід від класноурочного до індивідуально організованого навчального процесу, критерієм успішності якого мають бути не абстрактні знання, вміння й навички, а розвиток особистості щодо самої себе, набуття нею цивілізаційної компетентності.

Будь-які зміни в освіті, а тим більше радикальні, не можуть бути реалізованими без сформування особистості учителя, без його сприйняття пропонованих змін, без його глибокого усвідомлення цінності особистості кожного учня. Без учителя будь-яка реформа зупиниться на шкільному порозі, оскільки, за справедливим твердженням М.Фулана, “важливим є моральна мета окремого вчителя. Віднайдіть хорошого вчителя і ви знайдете моральну мету” [1, 31].

Відтак сучасна система освіти поставала перед необхідністю зміни ролі вчителя в навчальному процесі, що зумовлено втратою вчителем домінуючої інформативної функції й посиленням ролі співпраці й організації індивідуально векторизованої освіти. Це, у свою чергу, ще більше актуалізує роль педагога, оскільки нова парадигма освіти передбачає посилення людського фактора в процесі освіти.

Сучасний багатокомпонентний, суперечливий, перенасичений технікою і зброєю, комунікаціями, інформаційними потоками, електронікою та складною бетонно-скляною й сталевую архітектонікою світ прагне до повернення у лоно природи, прагне живого людського слова й почуттів. Світ інтелектуалізованої, але бездумної й бездушної техніки, що поглинає людину, перетворюючи її на свій додаток, має поступитись світові, де гармонійно поєднуються і природа, і техніка, і людина. Комп'ютер може замінити вчителя, але при цьому він перетворюватиме учня на морально деградовану істоту, що мало чим відрізнятиметься від робота. Лише особистість може плекати іншу особистість. Ось чому такою важливою є діяльність учителя на сучасному етапі суспільного розвитку.

Не менш важливою є спрямованість змісту освіти, що знаходить своє концентроване відбиття в навчальних планах. В Україні впродовж останніх років триває дискусія щодо визначення базового навчального плану середнього загальноосвітнього закладу та стандартів освіти.

Ефективно виконувати свою місію освіта зможе за умови подолання абстрактності знань, адже знання як такі, якщо вони не стали надбанням людини, втрачають будь-який сенс. Сучасна освіта до трансформації знань має підходити вмотивовано, через призму інтересів людини, через прагнення допомогти кожному реалізувати себе в пізнанні людини й світу.

Звертаючись до ключової ролі навчальних планів, що визначають зміст освіти, її філософію, концентровано відбивають суспільне бачення основних компонентів освіти, необхідно зазначити, що вони мають творитися з урахуванням таких основних вимог:

- відповідності змісту освіти до філософії освіти та сучасних наукових досягнень;
- передування пропедевтичності систематичному науковому курсу й дотримання наступності у вивченні основ наук;
- доступності змісту освіти та його відповідності віковим можливостям учнів;
- інтегративності як принципу відбору навчальних курсів;
- людиноспрямованості й вмотивованості навчальної діяльності;
- індивідуалізації й особистісно-орієнтованого навчання;
- створення можливостей для забезпечення індивідуального темпу навчання;
- спрямованості на розвиток особистості та її компетентність, а не засвоєння суми знань;
- врахування можливостей реалізації навчального плану в умовах регіону, села й міста;
- варіативності із збереженням основних параметрів навчального плану;
- відкритості навчального плану й змісту освіти для регіональної компоненти;
- створення можливостей для індивідуального перерозподілу навчальних годин між галузями знань;
- врахування сезонної варіативності навчального плану з окремих навчальних предметів;
- варіативності реалізації навчального плану залежно від кадрового й ресурсного забезпечення.

Враховуючи зазначені вимоги, навчальний план школи міг би поділятися за такими основними галузями: людина – природа, людина – суспільство, людина – культура, людина – техніка. Відповідно, структуризація й об'єднання навчальних предметів у галузі могли б здійснюватися з урахуванням їх значення в життєдіяльності людини. При цьому слід враховувати рівнозначність галузей у формуванні особистісної культури.

Відтак самоцінність людини набуватиме в освіті змістоутворюючої функції й трансформуватиметься на основі філософії освіти в педагогічну практику.

На нашу думку, в основі змісту сучасної загальної освіти має бути людина, що співвідноситься із особистим світом, світом природи, світом суспільства й світом культури, що і є сутністю людинобіосфероцентризму.

Так історично склалося, що сучасний технізований світ вже не може обійтись без людини, адже залишені напризволяще запаси зброї, хімічні заводи, атомні електростанції тощо стануть загрозою для його існування. Лише людина спроможна утримувати цю складну інфраструктуру й управляти нею. Сучасна освіта покликана сприяти людині в гармонізації її стосунків із створеним нею світом техніки. Фактично людина стала заручницею власного технічного прогресу, вона стала залежною від свого дітища, й нині постало завдання врівноважити цю залежність. Успіх у цьому значною мірою забезпечуватимуть ті цінності, які культивува- ватиме освіта.

Сталий розвиток суспільства значною мірою є залежним від спроможності освіти реалізувати ціннісну парадигму, суть якої в гармоній- ному співіснуванні людини, суспільства, природи, техніки. Людина як центр співіснування, як джерело цінностей, поєднує в собі природне, суспільне і духовне. Виокремлення й абсолютизація будь-яких ціннос- тей, у тому числі самоцінності, може призвести до гіпертрофованих на- слідків.

Впродовж майже всієї історії людства людина спрямовувала значну частину свого інтелекту й матеріальних ресурсів на знищення інших людей, що рівнозначно самознищенню. На Землі внаслідок цього заги- нули десятки мільйонів мешканців, з них переважна більшість у XX столітті.

Спрямованість сукупних інтелектуальних зусиль сучасної цивіліза- ції потребує радикального коригування. Людство усвідомлює загрозу, що несуть у собі створені арсенали ядерної, бактеріологічної, хімічної, лазерної та інших видів зброї. Розпочався процес обмеження гонки озброєнь, а також процес роззброєння. Україна першою серед держав світу відмовилась від ядерного арсеналу. Проте основні зусилля й ре- сурси багатьох держав і донині спрямовані на створення нових видів озброєння. Саме у військових комплексах держав зосереджений провід- ний науковий потенціал і високі технології виробництва. Її спрямування їх у русло пошуку засобів боротьби із СНІДом, раком, туберкульозом поки що не передбачається. Мільйони людей в Африці, Латинській Америці та Азії перебувають на межі голодної смерті. Хвороби, голод і безробіття стали їх постійними супутниками. В той же час мільярди доларів витрачаються на озброєння. Спрямування цих коштів на вирі- шення означених проблем, без сумніву, назавжди зняло б їх із порядку денного. Проте людина, як і раніше, залишається гвинтиком у складно- му механізмі сучасної історії. Завдання полягає в тому, щоб цінність

людського життя не лише проголошувалась, а стала основою всієї життєдіяльності націй, суспільств, культур, країн і всієї цивілізації.

Не перебільшуючи значення освіти, все ж наголосимо, що саме освіта може сформувати нове “людинобіосфероцентричне” мислення. Для цього освіта має не лише реалізувати нову ціннісну парадигму, але й змінити ставлення до людини у своєму власному лоні. Раніше вже йшлося про аксіологічну векторизацію у філософії освіти. За наявності різноманітних течій і поглядів у практичній педагогіці, принаймні в Україні, домінує, як уже зазначалося, консерватизм і педагогічний авторитаризм. Звичайно, освіта є невід’ємною часткою суспільної структури, вона віддзеркалює реальний стан суспільних цінностей і відносин. Та все ж спрямованість освіти у майбутнє вимагає від неї своєрідної ціннісної інновації, випереджаючого утвердження цінностей, що мають визначальне значення для суспільного поступу.

Якщо суспільство прагне утвердити людину як рівновелику цінність, а освіта – дотримуватись принципів людинобіосфероцентризму, слід формувати нову ціннісну парадигму суспільства. Це є особливо важливим для українського суспільства трансформаційного періоду, оскільки загальний моральний контекст у суспільстві є досить суперечливим. Старі недуги суспільства подвійних стандартів, подвійної моралі, ідеологічної обмеженості, відсутності політичних свобод обернулися деморалізацією суспільства, що супроводжується майнованим розшаруванням, бідністю, безробіттям, зниженням загального рівня культури громадян. Суспільство й освіта як його складова виявились не підготовленими до наростання негативних процесів. Говорити про утвердження людинобіосфероцентричної аксіологічної парадигми в суспільстві й, зокрема, освіті поки що не доводиться. Суспільство лише робить перші неспівмірні кроки в напрямі людинобіосфероцентризму.

Особливо суперечливою є сфера духовного життя суспільства, про що вже йшлося. В контексті людинобіосфероцентричної парадигми і сталого розвитку слід зазначити, що людина поки що не набула духовної цілісності й гармонійності.

Духовне життя суспільства знівельоване соціально-економічними проблемами, й допоки бідність не буде подоланою, нам залишається сподіватись на міцний духовний стрижень людини, що не дасть їй збочити з правильного шляху, деградувати лише до задоволення природних інстинктів. Український філософ і культуролог С.Кримський, розмірковуючи про сутність духовності людини, зазначає: “Духовність – це здатність перетворювати (трансформувати) універсум зовнішнього буття у внутрішній світ особистості на етичній основі, здатність створювати той

внутрішній світ особистості, на якому реалізується самототожність людини, її свобода від жорсткої залежності від ситуацій, які постійно змінюються. Духовність, врешті-решт, спонукає до своєрідної сутнісної космогонії, поєднання образу світу з моральними основами особистості” [2, 23].

* * *

Концепція сталого людського розвитку спрямована на збалансування всіх показників життя – виробничих, соціальних, політичних, духовних, культурних, моральних. І все ж таки ми можемо зробити висновок, що усі ці показники залежать від стану та ефективності освіти в суспільстві. Базуючись на цьому висновку, зрозумілою є необхідність подальших досліджень взаємозв'язку цінностей освіти із концепцією сталого розвитку. Поняття “сталості” означає не кінцевість відповідних показників, а їх необхідний характер, здійснення суспільного розвитку через їх нарощування, висування людських пріоритетів на перший план. А зробити це без розвинених систем освіти, науки і виховання неможливо. Ці системи є провідною силою реалізації загальноцивілізаційних норм життя в сучасному модерновому і одночасно людяному суспільстві.

Література

1. Фулан М. Сили змін. Вимірювання глибини освітніх реформ // Перекл. з англ. Г.Шиян та Р.Шиян. – Львів, 2000. – С. 31.
2. Крымский С.Б. Контуры духовности, новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – №12. – С. 23.

Бех В.П.

ІДЕЇ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА У ДЗЕРКАЛІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Розбудова України як незалежної, соціальної та правової держави, яка має за намір стати спочатку асоційованим, а надалі повноправним членом Ради Європи, можлива за двох умов. По-перше, для цього Україна як самостійний соціальний організм повинна мати та активізувати внутрішні сили, що мають матеріалізувати інтелектуальний потенціал українського народу. Іншим важливим чинником мають стати зовнішні умови, що сприятимуть курсу України до Об'єднаної Європи. За таким алгоритмом саморозгортаються усі без винятку процеси в приро-